

SHEVAGA XOS SO‘ZLARING O‘QITILISH AHAMIYATI VA USULLARI

Saidahmadova Dildora Saidahmad qizi

ToshDO‘TAUning 3-kurs talabasi

+998 97 128 25 00

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek tili ta’limida shevaga xos leksik birliklarning o‘qitilishi bilan bog‘liq nazariy va amaliy masalalar yoritilgan. Sheva leksikasining madaniy-ma’naviy ahamiyati, o‘quvchilar til boyligini shakllantirishdagi o‘rni, shuningdek, uni samarali o‘rgatish metodlari tahlil qilingan. Maqolada zamonaviy ta’lim yondashuvlari asosida taklif etilgan usullar va tavsiyalar ilgari surilgan.*

Abstract: *This article discusses theoretical and practical issues related to the teaching of dialect-specific lexical units in Uzbek language education. The cultural and spiritual significance of dialect lexicon, its role in the formation of students' linguistic wealth, as well as methods for its effective teaching are analyzed. The article puts forward proposed methods and recommendations based on modern educational approaches.*

Kalit so‘zlar: *til, metod, “Do‘stingni top”, sheva, adabiy til, “Avtofokus”.*

Keywords: *language, method, "Find a Friend", dialect, literary language, "Autofocus".*

Kirish

Har bir tabiiy til o‘z strukturasi, mintaqaviy ko‘rinishlari va leksik boyligi orqali nafaqat aloqa vositasi, balki xalqning ijtimoiy-madaniy tajribasini mujassam etuvchi tizimli hodisa sifatida qaraladi. Tilshunoslik fanida tilning mintaqaviy variantlari – shevalar alohida e’tibor bilan o‘rganiladi, chunki ular tilning ichki

taraqqiyoti, dialektologik qatlamlari va tarixiy jarayonlar natijasi sifatida shakllanadi. Shevalardagi leksik birliklar esa muayyan hududga oid voqeliklarning til ifodasi bo'lib, milliy tafakkur va xalqona dunyoqarashning bevosita mahsuli hisoblanadi.

Shevalar har bir milliy tilning asosini tashkil etadi hamda u milliy-ma'naviy qadriyatimiz hisoblanadi. Aslida ham ona tili deganda sheva tushunilishi haqiqatga yaqindir. Shuning uchun ham uni asrab-avaylash, qadrlash zarur. Bu haqda birinchi prezidentimiz I. A. Karimovning: "Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili - bu millatning ruhidir¹", - degan so'zlarini eslash o'rinlidir. Demak, shevalar to'g'risidagi fanni o'rganish talabalarni milliy g'oya ruhida tarbiyalash imkoniyatini tug'diradi. To'g'ri, har bir madaniyatli shaxs rasmiy doiralarda o'zbek adabiy tilida muomala qilishi shart, lekin bu o'z shevasini unutishi kerak degan so'z emas².

O'zbek tilining shevalarida saqlanib qolgan ko'plab arxaik so'zlar, mintaqaviy leksik birliklar ham tarixiy til qatlamlarini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shu bois, umumta'lim muassasalarida o'quvchilarga shevaga xos so'zlarning mohiyatini ochib berish, ularni adabiy til bilan taqqoslash orqali ta'limiy va tarbiyaviy maqsadlar amalga oshiriladi.

Darslikning eng qimmatli o'rinlaridan yana biri unda amaliy mashg'ulotlar uchun shevalardan yozib olingan matnlarning berilishidir. Darslikdagi matnlarning asosini xalq og'zaki ijodi materiallari tashkil etadi. Ular shevalarning eng muhim xususiyatlarini aks ettira oladi, lekin unda har qanday holatda ham adabiy til an'analari ishtirok etadiki, bu o'quv jarayonida talabalarimizning ba'zan tanqidiy yondashishiga olib kelmoqda³.

Ko'tib turganimizdek, shevalarga bo'lgan e'tibor kata va uni darsliklarda qo'llash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida esa ana shunday shevalarni

¹ Каримов И. Ватан ва халк мангу қолади. - Тошкент: Алишшер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриети, 2010. — Б. 123.

² Ashirboyev Samixon. O'ZBEK DIALEKTOLOGIYASI // darslik //T.: «NAVRO'Z» nashriyoti 2016. - 136 b.3-bet.

³ "O'zbek shevalari tadqiqotlari: amaliyot, metodologiya va yangicha yondashuv" mavzusidagi II Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi materiallari [Matn]: materiallar to'plami / mas'ul muharrir Sh.Sirojiddinov. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2022. – 216 b.

o'tish jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan metodlardan namunalar keltiramiz:

“Avtofokus” metodi

Zerikarli darsning oldini oladi;

O'quvchilar e'tiborini darsga qaratishga yordam beradi;

Tinglovchilarda hushyorlikni oshiradi; Qanday qo'llaniladi?

Dars boshlanishi bilan o'quvchilarga qizil, oq, sariq, yashil kartochkalar tarqatib chiqasiz. (Kartochkalar soni bir xil bo'lsa yaxshi.)

Domigidek darsingizni boshlayverasiz va dars davomida kutilmaganda qaysidir rangni aytasiz.

Masalan, yashil. Yashil rangli kartochkasi bor o'quvchilar o'rinlaridan turishadi va ularga mavzuga oid shevaga xos so'zlar aytiladi, adabiy tildagi muqobil variantini aytish kerakligi eslatiladi.

Savolni o'tirgan o'quvchilar berishadi!

Shunda barcha o'quvchilar ziyrakligi oshadi va bor e'tiborlari darsga, mavzuga qaratiladi. Ishtirok etgan har bir faol o'quvchini dars so'ngida rag'batlantiriladi.

“DO'STINGNI TOP” metodi

Konvertga shevaga xos so'zlar va adabiy tildagi mos variantlari yozilgan kartochkalar aralash qilib solingan bo'ladi.

Sinfda 30 ta o'quvchi bo'lsa, demak, 30 dona kartochkalar bo'ladi: 15ta shevaga xos so'zlar, 15ta javob.

Sinfdagi har bir o'quvchi konvertdan ko'rmagan holatda kartochkalarni tortadilar.

Birinchi, savol tushgan o'quvchilar savolni o'qiydi, javobi qaysi o'quvchida bo'lsa o'sha do'sti savolga javob berishi kerak bo'ladi.

Bu metod o'quvchini fanga qiziqtirib har bir savol uchun o'zi harakat qilishga undaydi.

Moslashtiring

Bu metodda har bir dars o'tilayotgan hududda ishlatiladigan shevaga xos

soʻzlardan 15tachasi ajratib olinadi va ustun shaklda joylashtiriladi. Ikkinchi tarafida esa adabiy tildagi muqobil variant aralashtirib beriladi va bu orqali oʻquvchi bir-biriga mos soʻzlarni topish kerak boʻladi.

10-sinf ona tili darsligining 98-sahifasida quyidagi mashq berilgan:

27.4- mashq. Berilgan matnlarni qiyoslab, shevaga xos soʻzlar lugʻatini tayyorlang. Ularning qaysi birida oʻynoqi ohang ustun?

Gunlarim oʻtayotir sannan mosuvo, Osmonlari hamma buluti menda. Ustingnan ilganni na poydosi vo, Yuraking qulpini kiliti menda. (M.Abdulhakim)	Kunlarim oʻtmoqda sendan uzoqda, Osmonlarning hamma buluti menda. Seni berkitganning ne foydasi bor, Yuraging qulfining kaliti menda.
Deshonnon qorosong – poʻrimnon poʻrim, Ichonino boqsong – dardi yoshirin. Shundo-do dastirxon atmayin sirin, Gulgan bir xolq akan shoir dagani. (B.Bekmatov)	Tashidan qarasang – porimdan porim, Ichiga boqsang gar – dardi yashirin. Shunda ham sirlarin qilmay dasturxon, Hazilkash xalq ekan shoir degani.

Bu sheʼr orqali oʻquvchi shevaga xos soʻzlarni ajrata oladi, ona tilini adabiyot bilan aloqasini oʻrgana oladi. Bundan tashqari mashq shartida oʻynoqi ohang haqida ham maʼlumotlarga ega boʻladi. Huddi shu mashqni quyidagi metod yordamida oʻtsak yanada yaxshiroq boʻlardi:

Moslashtiring	
Gunlarim	Osmonlarning
Deshonnon	Seni berkitganning
Shundo-do	Tashidan
Ustingnan ilganni	Kunlarim
Osmonlari	Shunda ham

Xulosa

Shevaga xos soʻzlarning oʻqitilishi oʻzbek tilining boyliklarini saqlash va avloddan avlodga yetkazish vositasi boʻlib xizmat qiladi. Bunday soʻzlarni oʻrgatish jarayoni quyidagi xulosalarni beradi:

1. Shevaga oid leksikani oʻrganish oʻquvchilarda tilga, elga hurmat tuygʻusini oshiradi.
2. Adabiy til va sheva oʻrtasidagi farqlarni anglash til tafakkurini kengaytiradi.
3. Oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutqini boyitishga xizmat qiladi.
4. Metodik yondashuvlar individual va hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda tanlanishi kerak.
5. Shevaga xos soʻzlar madaniy va tarixiy kontekstda tushuntirilganda, oʻrganish jarayoni samaraliroq boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Каримов И. Ватан ва халқ мангу қолади. - Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистан Миллий кутубхонаси нашриети, 2010. — Б. 123.
2. Ashirboyev Samixon. OʻZBEK DIALEKTOLOGIYASI // darslik //T.: «NAVROʻZ» nashriyoti 2016. - 136 b.3-bet.
3. “Oʻzbek shevalari tadqiqotlari: amaliyot, metodologiya va yangicha yondashuv” mavzusidagi II Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi materiallari [Matn]: materiallar toʻplami /– Toshkent: Donishmand ziyosi, 2022. – 216 b.
4. Ўзбек халқ шевалари луғати. –Тошкент: Фан, 1991. –407 b.